

FENOMENOLOGINIS VAIZDUOTĖS TYRIMAS

2008 m. rugsėjo 19 d. Filosofijos fakultete buvo apginta Kristupo Saboliaus disertacija *Vaizduotės samprata fenomenologinėje filosofijoje*. Disertanto darbui vadovavo profesorius Arvydas Šliogeris, disertacija rašyta 2004–2008 metais.

Sabolius, pristatydamas savo disertacijos problematiką, akcentavo, kad vaizduotės klausimas nepakankamai ištirtas, o ir filosofijos istorijoje iki Kanto pati vaizduotės tema nebuvo rimtai svarstoma. Tai, kad pastaruju metu dėmesys šiai temai didėja, disertanto pastebėjimu, susiję su „šiandienos situacija“, nulemta naujų technologijų, keičiančių patį tikrovės statusą, išsigalėjimo. Riba tarp to, kas realu, ir to, kas įsivaizduota, nusitrina, tikrovė suvokiama drauge su įsivaizdavimu, t. y. anksčiau galiojusi savaime suprantamybė, kad tai, kas įsivaizduota, yra netikra, išnyksta. Fenomenologija, Saboliaus manymu, yra paranki šios situacijos atidesniam tyrimui.

Pirmoji disertacijos dalis *Vaizduotė kaip metafizinė problema* skirta metafizinės tradicijos autorių, vienaip ar kitaip samprotavusių apie vaizduotę, pažiūrų aptarčiai. Svarbiausioje, stambiausioje ir disertacijos temą labiausiai atskleidžiančioje antrojoje darbo dalyje *Vaizduotė kaip fenomenologinė problema* disertantas nagrinėjo pagrindines fenomenologines darbo problemas, pasitelkdamas Edmundo Husserlio ir Jeano-Paulio Sartre'o veikalus. Sabolius atkreipė dėmesį, kad būtent Sartre'as pavertė vaizduotę

„pilnakrauję filosofinę temą“ – šio mąstytojo antimetafizinė vaizduotės samprata suteikė teorinę orientaciją bei kryptį ir jo atliktai analizei. Husserlis, nors ir neparašė vaizduotei skirto veikalų, pačiai jos problematikai taip pat buvo dėmesingas. Būtent šio mąstytojo teorija, teigė Sabolius, jo darbui „suteikė fenomenologinės analizės instrumentarijų ir nužymėjo tyrimo gaires ir logiką“.

Analizuodamas vaizduotės ir laiko ryšį Sabolius parodė, kad tiek Sartre'as, tiek Husserlis vaizduotės temporalume diagnozavo nerealumą, tačiau šis nerealumas liko problemiškas. Šiam klausimui spręsti disertantas pasitelkė heidegeriškai interpretuotą Kantą. Heidegeriškai konceptualizuota sąmonės laikiškumo samprata, anot Saboliaus, susiejo Kanto transcendentalinį subjektyvumą ir fenomenologinę tradiciją. Taip disertantas atskleidė, kad egzistuoja fundamentali sąsaja tarp sintezės, laiko, intuicijos ir vaizduotės. Atkreipdamas dėmesį į Heideggerio teiginį, kad transcendentalinė vaizduotė kaip grynai įvaizdinantis sugebėjimas įvaizdina laiką ir taip leidžia jam rasti, disertantas patvirtino, kad transcendentalinė vaizduotė yra pirmapradis laikas.

Daug dėmesio iš gynimo komisijos narių sulaukė trečioji darbo dalis *Protovaizduotė ir alienacija*. Ją pristatydamas Sabolius akcentavo, kad ieškant vaizduotės genezės šaltinio šioje dalyje iš naujo aptariamoms estetinės patirtys, taip pat vaizduotės įsi-

galėjimo būklės – hipnagogija, sapnas, emociniai išgyvenimai, išskiriami įsivaizdavimo kinetikoje žaismo, erotikos, obsesijos lygmenys, aptariama vaizduotės reikšmė realybės jausmo ir prasmės sąrauge. Ši dalis prisodrinta daugybės pavyzdžių iš įvairių meno sričių, su kuriomis, kaip žinoma, disertantas yra glaudžiai susijęs ne tik disertacijos tekste.

Savo atlikto darbo išvadas Sabolius apibendrina jas grupuodamas į dvi dalis. Pirmoji siejasi su čia paminėtu laikiškumo fenomenu. Mat norėdami atskleisti vaizduotės esmę, anot disertanto, turime suvokti jos slėpimosi taktiką. Vaizduotė mums pasirodo kaip pseudoerdvinis fenomenas ir jos sukelti vaizdai suvokiami kaip daiktai ir matuojami pagal daiktiškumo principą. Sabolius priėjo prie išvados, kad vaizduotė yra „fundamentaliai laikiškas fenomenas, o jos atliekama veikla yra ne kas kita kaip laiko įerdvinimas“. Darbo antroji išvada teigia, kad „fantazija aptinkama beveik visose sąmonės gyvenimo fazėse, ji „yra visur“, bet pati „yra niekas“, arba kitaip – ta, kuri teikia niekinės ontologijos turinius“. Saboliaus teigimu, nors ji ir dalyvauja mąstyme, bet su juo nesutampa, nors ir tarpininkauja percepciniuose procesuose, bet negali būti jiems prilyginta, ji įgalina atmintį, bet nėra atmintis, ji lydi emocijas, tačiau viršija afektyvumą. Taigi nors vaizduotė susieta su savo fiktyviais rezultatais, ji turi būti suvokiama kaip bet kokią fiktyvumą viršijanti hipostazė.

Pristačius disertacijos problematiką, posėdžio pirmininkas profesorius Evaldas Nekrašas, paskelbdamas mokslinės diskusijos pradžią, visų pirma kreipėsi į oficialiuosius oponentus – docentą Nerijų Milerių ir profesorių Arūną Sverdiolą.

Nerijus Milerius trumpai apžvelgė pagrindines tyrimo gaires, pabrėždamas darbo ambicingumą bei originalumą, taip pat pagrįstą ir motyvuotą darbo struktūrą, tačiau kiek papriekaištaudamas dėl, jo galva, ne visai tiksliai suformuluotų darbo uždavinių ir metodo. Oponento manymu, darbo stiprybė – vaizduotės ir fantazijos pratimai. Tačiau, kita vertus, pasigedo vaizduotės praktikų ten, kur jos, anot Mileriaus, tiesiog prašosi. Kaip vieną iš tokių momentų paminėjo Platono kvietimą taikyti vaizduotės praktikas. Jei čia būtų taikomos vaizduotės praktikos, tai, oponento teigimu, klasikais nebūtų taip drastiškai atmesti šiuolaikinių vaizduotės tyrinėjimų. Klasikinėse vaizduotės teorijose būtų galima išvelgti šiuolaikinių teorijų prielaidas, tačiau tai, anot Mileriaus, nėra padaryta. Trečioji darbo dalis skirta vaizduotės ir fantazijos pratimams iš dailės, teatro, kino, srities, tie pratimai labai intriguojantys, aukšto interpretacijos ir teorinio lygio, tačiau oponentas pasigedo pačių dailės, kino, teatro kaip savotiškų fenomenų aptarties.

Atsakydamas į oponento pasakytas pastabas, disertantas sutiko, kad patyrinėti mitografinę Platono sąmonę būtų įdomu ir vaisinga, tačiau suabejojo, kad tai, kas disertacijos tekste įtraukta apie Platoną, yra mažiau svarbu nei praktiniai Platono tyrimai. Sabolius patikino, kad jis siekė parodyti paties Platono fantazijos sampratą, kuri gali būti inkorporuota į fenomenologinę teoriją. Konceptualusis lygmuo, į kurį ir orientuotasi, jam buvo svarbesnis negu konkrečių pavyzdžių analizė. Į oponento priekaištą dėl nepakankamo trečiosios disertacijos dalies konceptualizavimo disertantas atsakė, kad pagrindinis konceptualinis darbas atliktas

antrojoje disertacijos dalyje, o pirmoji ir trečioji darbo dalys veikia papildo antrąją, supažindindamos su kritikos objektu, suteikdamos jai gelmes.

Oponentas Arūnas Sverdiolas atkreipė dėmesį į vykusiai pasirinktą disertacijos temą ir akcentavo, kad disertanto pasirinkti tekstai leidžia nagrinėti esmines vaizduotės charakteristikas. Aptardamas disertacijos struktūrą teigė, kad trys disertaciją sudarančios dalys yra nevienodos apimties ir nevienodo pobūdžio. Pirmojoje darbo dalyje fragmentiškai apžvelgiama tai, kas buvo iki fenomenologijos, tačiau oponentui abejonių sukėlė Vakarų filosofijos iki fenomenologijos suvokimas kaip metafizikos ir jos apibūdinimas gana atsitiktiniais terminais. Tokiu atveju, anot Sverdiolo, gana komplikauta nusakyti Kanto vietą. Aptardamas trečiojoje dalyje siūlomą originaliai pamatytą vaizduotės permąstymą, oponentas suabejojo, ar tai ir yra permąstymas. Tai, anot profesoriaus, veikia serija drąsių dalykų, sugestyvūs paveikslėliai, daug sakantys apie vaizduotę, bet primenantys ne vaizduotės analitiką, o veikia vaizduotės formą ar eseistiką. Tai, kad disertantas rašo gyva, plastiška ir išraiškinga kalba, kartais atsigręžia prieš patį autorių ir pakeičia argumentaciją, teigė oponentas.

Disertantas sutiko, kad pirmoji disertacijos dalis fragmentiška ir ne iki galo konceptuali, tačiau patikino, kad tokia ji yra sąmoningai. Disertantas sutiko su pastaba, kad metafizikos samprata nėra aptarta disertacijoje ir galiausiai liko neaišku, kas šiuo žodžiu turėta omenyje. Tačiau ikifenomenologinės tradicijos autorius apibendrinti tokiu žodžiu jį pastūmėjo Sartre'as, vartojęs metafizikos terminą kaip savaime

suprantamybę. Į oponento pastabą apie problemišką Kanto klausimą, disertacijos autorius atsakė, kad šis filosofas yra perinamojo laikotarpio autorius, bet pačiam disertantui svarbiau tai, kad jis taip pat yra ir ikifenomenologinis mąstytojas. Tačiau gal tiksliau būtų buvę pirmąją dalį įvardyti ne kaip metafizinę, o kaip ikifenomenologinę. Atsakydamas į pastabą dėl oponentui abejonių sukėlusią trečiojoje dalyje pateikiamų pavyzdžių, disertantas sutiko, kad teoriją taikant praktikai išskyla daug abejonių, o ir pačią praktiką daug sunkiau ginti nei teoriją. Sabolius teigė, kad jam buvo svarbūs tie pavyzdžiai, kurie parodo, kaip analizuojamas vaizduotės suvokimas veikia tam tikrose situacijose. O estetinės, emocinės ir kritinės patirtys tai pademonstruoja ryškiausiai. Disertantas pripažino, turįs silpnę rašyti agresyviai, tačiau manęs, kad dalykine prasme ji yra tinkama.

Po disertanto atsakymų oponentams žodis buvo suteiktas tarybos nariams. Pirmasis kalbėjęs tarybos pirmininkas profesorius Evaldas Nekrašas, akcentuodamas, jog ginama disertacija yra rimtas, originalus, nuoseklus, nuodugnus, didelės apimties darbas, pareiškė keletą pastabų ne iš fenomenologinės perspektyvos. Nekrašui susidarė įspūdis, kad disertantui menkai rūpi epistemologinės funkcijos. Profesoriaus nuomone, disertanto atlikta analizė, be visa ko, parodė, kad vaizduotėje gali sleistis pati tiesa, tačiau nuodugnesnės vaizduotės pažintinio vaidmens analizės nebuvo imtasi. Nekrašo manymu, disertantas gal pernelyg užsisklendžia fenomenologinio filosofavimo horizonte ir nėra pakankamai kritiškas jo nagrinėjamų autorių atžvilgiu, juos retai vertina iš didesnės perspektyvos. Profesoriaus nuomone,

analitinis momentas darbui, kuris savo dvasia ir stilistika yra fenomenologinis, o iš dalies ir postmodernistinis, tik padėtų.

Disertacijos vadovas ir tarybos narys profesorius Arvydas Šliogeris džiaugėsi patyręs teksto ir mąstymo intrigos malonumus skaitydamas disertaciją. Disertacijos tema, pasak profesoriaus, atrodo gal kiek siauroka, tačiau jos išsklaidoje jaučiamas visos Vakarų filosofinės tradicijos alsavimas. Šliogeriui padarė išpūdį, jog disertantas puikiai orientuojasi ne tik Vakarų filosofijoje, bet ir literatūroje, poezijoje, dailėje, kine, teatre, istorijoje. Taip pat patraukė tiksliai, stipri aforistinė kalba, organiška, elegantiška ir suręsta disertacijos struktūra. Negailėdamas pagyrimų, Šliogeris teigė, kad Sabolius parašė puikų kūrinį, kurį skaitant nejučia įsitrauki – polemizuoja ir pritari autoriui.

Profesorius Tomas Sodeika kritinių pastabų taip pat nepasakė, veikiausiai svarstė apie pasirinktos temos aktualumą. Anot jo, pasaulyje, kuriame vis sunkiau tampa brėžti ribą tarp to, kas tikra, ir to, kas gali būti įvardyta kaip iliuzija, fenomenologinis vaizduotės tyrinėjimas įgyja ypatingą reikšmę. Būtent vaizduotė gali būti suvokiama kaip savotiškas tikrovės ir jos binarinės opozicijos tarpininkas. Sodeikos teigimu, tradiciškai vaizduotė suprantama kaip tikrovės priešprieša, tačiau pamatinėje fenomenologijos nuostatoje galima išvelgti pastangą šį požiūrį įveikti. Profesorius atkreipė dėmesį, kad Sabolius disertacijos atspirties tašku pasirinko problemišką vaizduotės, išivaizdavimo ir fantazijos mišinį, tačiau pripažino, kad disertantui pavyko jį sėkmingai išskaidyti. Tos sėkmės laidas, anot Sodeikos, – disertanto gebėjimas nuo metafizinės tradicijos

pereiti prie fenomenologinės perspektyvos. Atsiribodamas nuo požiūrio, kad vaizduotė yra viso labo tik paveikslinė sąmonė, disertantas įtikinamai parodė, kad vaizdų kūrimo procesas yra ne statiškas, o dinamiškas, nuolat kintantis. Kaip neblogai nusisekusią, Sodeika įvardijo vaizduotę ir temporalumą siejančių ryšių analizę. Jo manymu, vertingas ir originalus įnašas į fenomenologiją yra tai, kad Sabolius nepasiriboja teksto analize ir imasi nagrinėti kiną, teatrą, dailę, kasdienybę, psichikos patologiją.

Profesorius Bronislovas Kuzmickas taip pat pažymėjo pasirinktos tyrimo problematikos originalumą ir tai, kad brėždamas sąmonės žemėlapiu ribas Sabolius prisideda prie fenomenologijos projekto įgyvendinimo. Netiesiogiai prieštaraudamas Nekrašui, Kuzmickas teigė, kad iš disertacijoje pateikiamos fenomenologijos interpretacijos atrodo, jog aptariamieji mąstytojai sąmonės, vaizduotės ir tikrovės santykių įvairovėje nušviečia daugiau tik pažinimo aspektą, palikdami už savo dėmesio ribų kitus sąmonės ir tikrovės ryšio aspektus. Kuzmickas pasigedo dėmesingumo ne pažintiniam, o meniniam aspektui ar meninei vaizduotei. Analizei pasirinkti paveikslai *kaip* meno kūriniai, taigi visų pirma jie yra estetinio suvokimo vertinimo objektas. Tačiau disertacijoje atliekamame fenomenologinio stebėjimo aprašyme, teigė Kuzmickas, stebėjimo sklaida subordinuota pažintiniam santykiui, tačiau meno reiškinių pasaulyje vaizduotė ir išivaizdavimas atlieka nepažintiną vaidmenį.

Daktaras Vytautas Rubavičius akcentavo dėmesingumą esminių požiūrių į vaizduotę pasikeitimui. Taip pat pažymėjo, kad darbe vaisingai išskleidžiama fenomenologinio

eksperimentavimo intencija: teorinės išvalgos tikrinamos patirtimi ir siekiama naujų patirčių pasitelkiant teorines išvalgas. Atliktas tyrimas, anot tarybos nario, patvirtina Heideggerio išvadą, jog transcendentalinė vaizduotė yra pirmapradis laikas, ir papildo ją svarbiu įerdvinimo aspektu. Tačiau Rubavičius kiek suabejojo disertacijoje galiojančia prielaida, jog vaizduotė veikia atsietai nuo kalbos, o vaizduotės vaizdai yra nekalbiniai, nors sykiu galimi nusakyti. Rubavičiaus teigimu, vaizduotės kalbiškumą būtina turėti omenyje bent jau dėl to, kad išvengtume pernelyg kategoriškų vaizduotę, sapnus, juolab įlaikinimą ir įerdvinimą objektinančių teiginių.

Atsakydamas į tarybos narių pastabas, Sabolius sureagavo į Nekrašo klausimą apie epistemologinę vaizduotės vertę. Disertantas pripažino, kad šiam aspektui dėmesio skiriama mažai, nors svarstymo laukas yra svarbus, įdomus ir intriguojantis. Šis stygius, tvirtino Sabolius, yra proporcingas nagrinėjamų autorių – Sartre'o ir Husserlio – dėmesio stygiui šiam klausimui. Taip pat disertantas sutiko, kad jam buvo sudė-

tinga pasižiūrėti į fenomenologiją iš šalies, nes jis kaip tik mėgino į ją gilintis, įsisavinti, ne „atstumti“, bet „prisitraukti“. Neprieštaraudamas, kad gal būtų galima reikalauti analitiškesnio požiūrio, disertantas teigė pasirinkęs kitą strategiją, kuri ir lėmė teksto pobūdį, argumentaciją, žodyną ir visus kitus dalykus. Taip pat verta dėmesio jam pasirodė Rubavičiaus pastaba apie vaizduotės ir kalbiškumo ryšį. Sabolius pripažino, kad ši tema darbe paliečiama tik probėgšmais. Pritardamas Rubavičiui, kad ji atveria platų tyrimų lauką ir yra viena iš krypčių, kuria vertėtų dirbti toliau, disertantas patikino, kad kalbiškumo ir vaizduotės santykio tema nebuvo aptarta jo nagrinėtų autorių, o tai ir lėmė dėmesio stoką.

Tai, kad Kristupui Saboliui bus suteiktas humanitarinės srities filosofijos krypties mokslų daktaro vardas, nekilo jokių abejonių. Disertacijos gynimo posėdyje susirinkusiems įspūdį darė ne tik disertanto erudicija, kruopščiai, originaliai ir gana ambicingai atlikta analizė, bet ir įspūdinga darbo apimtis, kurios, anot tarybos narių, pakaktų mažiau- siai dviem tokio pobūdžio darbams.

Jolanta Saldukaitytė